

НЕКОЛИКО НЕОБЈАВЉЕНИХ НАДГРОБНИХ СПОМЕНИКА ИЗ МАКЕДОНИЈЕ

I

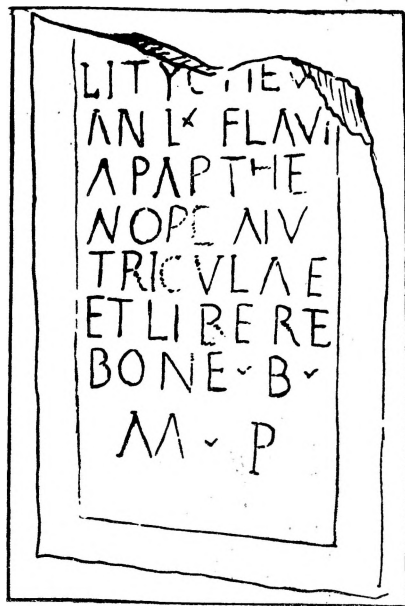
Први који је констатовао археолошке остатке из римског времена у Љуботену (северно од Скопља) и у околним селима, био је А. Еванс, који је још 1884 године, обилазећи Скопску Котлину у циљу археолошких рекогносцирања, установио знатан број античких локалитета и пронашао значајан епиграфски и други материјал, на основу којег је дошао до важних закључака, што су послужили, и још служе, као основа за даља проучавања римске ветеранске колоније Скупа¹⁾. Из споменутог села, са локалитета „Јазирци“, потиче и надгробна стела коју овде публикујемо, а

Сл. 1

¹⁾ А. Evans, *Antiquarian Researches in Illyricum*. III—IV, 1885, стр. 92, 93.

која се сада чува у лапидаријуму Археолошког музеја у Скопљу²⁾. Осим ње у лапидаријуму се налази само још један споменик из истог села — ара са латинским натписом посвећеним богу Либеру изложена у одељењу вотивних споменика³⁾. Стела о којој је реч је од сивог бигорастог кречњака. Њезина ширина износи 0,76, дебљина око 0,12, а максимална очувана висина 1.50 м. Одломљена је доле и горе косо преко натписног поља, тако да сада не располажемо више оним делом који је носио почетак натписа, рељефно поље — у колико га је било — и фронтон (сл. 1). Натпис је уклесан у сложено профилираном пољу и у садашњем облику садржи осам редова, не рачунајући и најгорњи у којем се примећују само незнатни остаци двеју вертикалних хасти. Са допуњавањем које предлажемо он гласи:

Сл. 2

[D(is) M(anibus)
Flavia Par-
thenopes]
li(berta) Tyche v(ixit)
an(nis) LX. Flavi-
a Parthe-
nope nu-
triculae
et libert(a)e
bon(a)e b(ene)
m(erenti) p(osuit).

Натпис је исписан доста брижљиво, дубоко урезаним словима висине од сја 5 до 8 см, (сл. 2). Садржи само једну лигатуру — ТЕ у седмом реду. Интерпункција у облику слова „V“ налази се после прве реченице, на крају натписа и после скраћених речи. Скраћеница „LI“ за liberta, одн. libertus ретка је, но Cagnat је, иако хипотетично, допушта⁴⁾. Што се тиче фонетских особина натписа, у два случаја (liberte и bone) место дифтонга, употребљен је прост вокал.

²⁾ Споменик је са терена пренешен у Музеј 1957 године.

³⁾ Н. Вулић, Споменик СКА LXXI, бр. 562.

Пре него пређемо на даље излагање треба да напоменемо — пошто је патрона једна жена — да смо предложено допуњавање извршили по угледу на један натпис из Рокомије код Скопља⁴⁾, који гласи: *Iulia Severae liberta Tyche*., у којем је наместо сигле Θ , која значи *G(aiae)*, или речи које је замењују⁵⁾, наведен једноставно когномен патроне, који у ствари и није ништа друго до њезино индивидуално име. Оваква, свакоме јасна деноминација, која уосталом не представља нешто ново⁷⁾, по нашем мишљењу је код нас, а вероватно и у неким другим провинцијама Империје, нарочито у вулгарним натписима познијег доба, могла да буде више уобичајена, него малочас споменута сигла која је временом могла већини да постане тешко разумљива.

Према садржају натписа видимо да је споменик подигла *Flavia Parthenope* „дадиљи и веома заслужној ослобођеници“ Тихи, која је живела шездесет година. Како видимо, натпис поред осталог садржи податке о етничкој припадности, социјалном положају, као и о занимању покојнице. Иако је грчко име *Tyche*, које се веома често среће код ропкиња и ослобођеница, могло да припада и женама оријенталног као и другог порекла, у овом случају, баш на основу наведеног занимања могло би се рећи да га је носила права Гркиња. Наиме, познато је да је за време Царства, кад је познавање грчког језика и културе представљало саставни део образовања у вишим круговима тадашњег друштва, било обавезно да се деци за дадиљу и гувернанту даде права Гркиња⁸⁾. Да су ове дадиље биле веома омиљене и поштоване сведочи не само велики број њима посвећених надгробних натписа, него често и њихов садржај⁹⁾.

Што се тиче другога у натпису споменутог имена, то је такођер грчко име — Παρθένότης , у латинској транскрипцији¹⁰⁾. У овом случају оно је припадало жени из круга романизованих домородаца, чији је вероватно још прадед добио цивитет од једног од императора из *gens Flavia*, када су и Скупи, како се претпоставља, били подигнути на степен колоније (*Colonia Flavia Scupi*)^{10a)}. Колико смо могли

⁴⁾ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris 1914, p. 441.

⁵⁾ Б. Јосифовска, *Егна римска робница од Рокомија*, Годишњен зборник на Филозоф. факултет на Унив. во Скопје, кн. 12. Скопје (1960) стр. 204.

⁶⁾ R. Cagnat, *о. с.* стр. 84.

⁷⁾ Hilding Thylander, *Étude sur l'épigraphie latine*. Lund (1952) стр. 63.

⁸⁾ Daremberg—Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, s. v *nutrix*, p. 123. — Tacitus, *Dial. de oratoribus*: „... at nunc natus infans delegatur Graeculae alicui ancillae“.

⁹⁾ Daremberg—Saglio, *о. с.* стр. 123 заб. 26. Код нас на пр.: Споменик LXXI бр. 597 — Бела Црква (...libertae et nutrici...) Спом. XCVIII, бр. 479 — Каран (...libertae et nutrici...) и број 442 — Моране, југоисточно од Скопља: ...k(arissimae) nutrici...

¹⁰⁾ Pape-Benseler, *Wörterbuch d. griechischen Eigennamen*, Braunschweig 1911, стр. 1135.

^{10a)} Kornemann, *Coloniae*, PWRE 1900, IV-I, 547.

да проверимо, ово име није често¹¹⁾, па ипак код нас се среће на једном натпису из околине Бањана, који Н. Вулић на основу консулског пара датује у II век н. ере¹²⁾. Интересантно је да се примети да је према Вулићевом допуњавању натписа — истина хипотетичном — та Партенопа, као и наша Тиха, била такођер дадиља. Постоји ли каква веза међу овим двема личностима истог имена? На основу чињенице да је ово име доста ретко, да су села Бањани и Љуботен удаљени само неколико километара једно од другог, и најзад да су дадиље — како смо малочас споменули — биле увек веома омиљене, можда и не би било превише смело претпоставити да је Партенопа која се спомиње у натпису из Бањана могла да буде дадиља мајци Партенопе из нашег натписа, која је из пажње према њој, својој ћерци дала ово заиста лепо и за женско дете веома прикладно име. Разуме се да постоји и друго, једноставније објашњење, но на томе нема потребе да се задржавамо.

Што се тиче датирања овог натписа, на основу завршне формуле, затим изостављања формуле HSE и облика слова, претпостављамо да је био подигнут негде средином III века н. ере.

II

Споменик о коме ћемо сад да говоримо надгробног је карактера као и претходни, но место латинског, носи грчки натпис (сл. 3). Откопан је случајно 1952 године у Дојрану за време земљаних

Сл. 3

¹¹⁾ Види CIL III, Indices, где се наводи само неколико натписа (3548, 8196, 6421, 9004).

¹²⁾ Споменик LXXI, бр. 530 (=CIL III 8196).

радова задруге „Лазар Колишевски“, у дворишту позади дома, код тракторске станице. Исте године је био пренесен у лапидаријум скопског Археолошког музеја. Споменик је од белог, жућкасто оксидираног мермера¹³⁾. Обликом и малим димензијама одговара типу грчких надгробних споменика римског времена, какви су код нас били уобичајени на целој територији која је улазила у састав античке Македоније. Одломљен је доле водоравно преко средине рељефног поља, тако да му је сачуван само фронтон и део едикуле са главама једног брачног пара. Осим тога одломљени су врхови носева обеју фигура и излизане очне јабучице, а код мушкарца и сви детаљи браде са левог образа. Фронтон стеле је низак, слободно извајан и фланкиран дегенерисаним акротеријама. Његово троугаоно поље испуњено је веома прикладним украсом који се састоји од једне велике, у центру постављене четворолисне розете, и низа пластичних орнамената у облику полумесеца, који се, полазећи десно и лево од ње, постепено, зависно од облика фронтонског поља, смањују и губе. Треба да се нагласи да је овај орнаментални мотив особито карактеристичан за надгробну пластику Македоније¹⁴⁾.

На уској траци што служи истовремено и као основа фронтонa и као горњи оквир едикуле једва се примећују остаци грчког натписа, од којег се може прочитати само почетак, који садржи име Διοῦσιος у генетиву (Διονυσίου). Речи које су се налазиле у продужетку потпуно су излизане, а остали део натписа свакако се налазио у пољу испод едикуле. Ликови, за које смо већ казали да се налазе у едикули, припадају портретним бистама умрлих. Мушкарац има кратку косу, чија се општа маса оштро издваја од равне површине трапезоидног чела, и такођер пластичну браду, која му уоквирује лице са стране. Коса је детализирана одужим, благо таласастим браздама, а брада краћим косим, местимице мало повијеним урезаним линијама и плитким удубљењима. Очи, од којих је десно приметно веће, имају испупчене јабучице на којима су детаљи, изгледа, били представљени пластично, и тешке, гајтанасто оивичене капке. Уста са меснатом доњом усном стиснута су и крајеви су им мало извијени према горе. Сви ови детаљи, као и кубична форма лица на којем се не примећује ни сенка неког бсећања, дају овом лику тврд и хладан израз. Портрет жене и обликом и изразом лица, као и појединим детаљима — изузев меко моделираних образа — готово се ни мало не разликује од мушког. Њезина на средини раздељена, благо таласаста коса, представљена дугим урезима, почешљана је тако, да у полукругу уоквирује чело и потпуно покрива уши.

Судећи према стилским особинама, споменик вероватно потиче из III века н. ере. Интересантно је приметити да се пред-

¹³⁾ Димензије: ширина 0,43; максимална сачувана висина 0,29 м.

¹⁴⁾ Cf. Споменик LXXI бр. 57, 375, 416, 612; LXXV бр. 34 и 35 итд.

стављени ликови посматрани сваки за себе у извесној мери одликују индивидуалним карактером, док овако конфронтирани показују сасвим шаблонско третирање.

III

Споменици што следе сачињавају део мале збирке камених споменика Народног музеја у Титовом Велесу¹⁵⁾. Први од њих, о коме ћемо сад говорити, откривен је за време рекогносцирања предузетог 1959 године од стране споменутог музеја, северозападно од пута што води из Ресаве према Кавадарцима, на сса 1 км. од Ресаве¹⁶⁾. Детаљнијим подацима који би се односили на његову провенијенцију, услове и време кад је био откопан, на жалост, не располажемо

Сл. 4

(сл. 4). У питању је један, некада веома леп надгробни споменик архитектонски расчлањене фасаде, од којег се пред нама налази само горња половина са фронтоном и рељефом, док је део што је носио натпис одломљен и изгубљен¹⁷⁾. Рељефно поље је површински

¹⁵⁾ За податке о споменицима најтоплије се захваљујем и овом приликом Т. Грујеу, директору музеја у Титовом Велесу, који ми је уступио за публиковање све споменике до којих се дошло споменути рекогносцирањем и омогућио њихово фотографирање.

¹⁶⁾ На истом месту том приликом је било затечено још неколико надгробних споменика, који се сад налазе у Титовом Велесу.

¹⁷⁾ Споменик је од сивог пешчара. Димензије: сачувана висина 63,5; ширина 60, дебљина 8,5 см; ширина едикуле 47, висина 36 см.

местимице излизано и у горњем делу силно оштећено, тако да је глава једне од мушких фигура потпуно одломљена. Четвртаста едикула са ликовима покојника ограничена је глатким пиластрима, на које се ослања ниски, троугаони фронтон, украшен великом патером са јакo наглашеним средњим делом, и првобитно фланкиран слободним акротеријама у облику полупалмета, од којих је сачувана само десна. Пиластри едикуле се завршавају коринтским капителима, а код база се јасно распознају сви делови: плинта, трохилуси и торуси. На подиуму у едикули представљени су еп фасе: два мушкарца и једна жена — сви у уобичајеној пози са тежином тела на једној нози и десном руком у синусу тоге, оди. химатиона. Код жене на први поглед привлаче пажњу витки, обло моделовани врат и нежни овал лица уоквиреног бујном косом, почешљаном на раздељак и подељеном на појасе браздама, које, полазећи од корена чела, теку према затиљку. Код мушкарца десно од ње примећују се: брада и такођер густа, изгледа таласаста коса, за које је немогуће са сигурношћу рећи на који су начин биле третиране, но према једва приметним детаљима, изгледа: коса шрафирањем, а брада благо повијеним урезаним линијама. Фигуре се одликују пропорционалношћу и извесном елеганцијом. Нарочито жена, у чијем оделу одмах распознајемо — истина нешто уједино-стављено — раскошно одело добро познатог нам статуарног типа Велике Херкуланке, какво се понавља на многобројним надгробним споменицима уопште, па и код нас. Релеф и поред излизаности, услед чега су многи детаљи, као и мекоћа линија којима су биле предане драперије, уништени, представља добар рад неке домаће радионице којој нису биле стране традиције хеленистичко-римске уметности, а која се морала налазити негде у Ресави.

У условима да не располажемо уопште палеографским и другим елементима које би нам, да је сачуван, свакако пружио натпис, а ни иконографским у довољној мери, за хронолошко опредељивање овог споменика од највећег је значаја начин на који је жена била очешљана, који подсећа на фризуру карактеристичну за доба првих Антонина. Према њој, као и према општем утиску, највероватније је да споменик потиче из последње четврти другог, а можда и из самог почетка трећег века.

Осим овога, у Ресави је још раније било пронађено и неколико других споменика са грчким натписима надгробног и вотивног карактера, од којих се већина налази у лапидаријуму Археолошког музеја у Скопљу¹⁸⁾. Сви су они интересантни било због њихова садржаја, као што је случај са натписом посвећеним Хераклу¹⁹⁾, или пак због мешавине грчких и домаћих имена, па је тим више за жаљење што не располажемо и натписом са овога споменика.

¹⁸⁾ Споменик LXXI бр. 173, 174, 175, 176, 177; XCVIII бр. 165; LXXV бр. 136 и 137.

¹⁹⁾ Спом. LXXI бр. 176 (... θεῷ Ἡρακλεῖ).

IV

Споменик којим завршавамо овај прилог потиче из села Извора (југозап. од Титовог Велеса), са локалитета Манастириште, где је био пронађен случајно при орању 1949 године, одакле је тек 1953 године пренесен у музеј у Титовом Велесу. Код њега је такођер одломљено натписно поље, а осим тога врх фронтонa и цела лева страна са припадајућом акротеријом. Површински је излизан и веома оштећен, особито у делу где су представљене главе фигура (сл. 5). Споменик је од белог ситнозрнастог мермера.

Сл. 5

Малих је димензија, тако да му највећа сачувана ширина износи само 32, висина 61, а дебљина око 9 см. Површински је на неким местима превучен танким слојем кречног малтера, што указује на његову секундарну употребу у некој грађевини. Завршава се слободним, за разлику од претходног, високим фронтонном, чије је троугаоно поље потпуно испуњено веома декоративном розетом од стилизованог акантовог лишћа, а сачувана акротерија украшена рељефом полупалмете са волутом. Испод фронтонa, у центру нише засвођене профилованом архиволтом, налази се представа покојника у хитону и лепо драпираном химатиону, са десном руком водоравно положеном испод груди, а до њега лево на једном подиуму минијатурна женска фигура, обучена попут жене са претходног споменика.

На први поглед пада у очи на овоме — иначе пажљиво

исклесаном споменику, да се представљене фигуре не одликују пропорционалношћу: главе су им претерано крупне у односу на тела, као и то, да су оне, за разлику од тела, третиране веома пластично.

Да би могли да приступимо датирању споменика, претходно ћемо покушати да извршимо анализу иконографских детаља, који

су услед слабе очуваности рељефа заиста сведени на минимум. Ово се односи особито на представу мушкарца код којег се примећују јасно само мале уши, остаци косе изнад чела и неколико дужих, мало повијених урезаних линија којима је била детаљизирана брада, а места где су се налазиле очи и уста једва се назиру. Ипак, види се да је у питању старији човек високог чела, или можда ћелав, чије је лице уоквирено доста дугом брадом и слабом, кратком косом, која је представљена паралелним косим урезима, постављеним у два реда на начин да образују благо изломљене линије. У коликој је мери овај лик имао портретни карактер, није могуће да се установи због већ наведених разлога. Женска фигурица, која вероватно представља девојчицу, има заиста лик што одговара једном детету: буџмасто лице са малим устима из којег живо и знатижељно провирују велике, бадемасте очи, чији су детаљи пластично третирани. У фризури коју носи није тешко да се препозна фризура уобичајена у време око средине другог века, какву примећујемо и на женским портретима на једном од медаљона из Дојрана, који Д. Димитров датије у другу половину II века²⁰), или на једном споменику из Ореховца, који исти аутор поставља у крај II или почетак III века²¹). Овакво датовање није неприхватљиво ни за наш споменик. Само, начин на који је третирана розета: стилизовано и у плитком рељефу, тежња ка мање пластичном моделовању тела у односу на главу, већ споменута непропорционалност, најзад и чињеница да је погрсје умрлога замењено представом у целој висини, пре указују на III, него на II век. Према томе, имајући у виду све елементе којима располажемо, сматрамо да нећемо погрешити ако овај споменик датијемо у прву четврт III века.

Скопље.

Борка Јосифовска*).

RÉSUMÉ

Borka Josifovska: QUELQUES STÈLES INÉDITES DE MACÉDOINE

Les quatre stèles funéraires dont il est question dans cet article proviennent des différents endroits de la Macédoine. La stèle № 1, provenant du village de Ljuboten (au nord de Skopje), est datée par l'auteur de la première moitié du IIIe siècle de n. ère, le № 2 (Dojran, à l'est de Gevgelija) du IIIe siècle, le № 3 (Resava, au sud-ouest de Kavadarci) de la fin du IIe ou du début du IIIe siècle, tandis que pour la stèle № 4 (Izvor au sud-ouest de Titov Veles) l'auteur propose le premier quart du IIIe siècle de n. ère. Les stèles № 1 et 2 (fig. 1, 2, 3) se trouvent actuellement au Musée Archéologique à Skopje, tandis que les deux autres (fig. 4, 5) font partie de la collection archéologique du Musée national de Titov Veles.

²⁰) D. Dimitrov, *Les stèles funéraires en forme de médaillon dans la vallée de Strouma Moyenne à l'époque romaine*, Софија (1946) стр. 36 и д.

²¹) Д. Димитров, *Портрети върху античките надгробни плочи от римско време в Североизточна Македония*. Изв. бълг. арх. инст. XIII (1939) стр. 27.

*) Фотографије су од Д. Черњаковског, фотографа Археолошког музеја у Скопљу.